

1. C. W. BLEGEN, *Troy*. Vol. I, Sections from chapters XVIII, XXIV; Vol. II, Sections from chapters XV, XXI.

Познато е дека руините на малоазискиот брег Хисарлик уште во 1822 г. биле идентифицирани од Charles Maclaren како Троја, но остатоците од овој град ги изнесе на видело Heinrich Schliemann во 1870—1890 г. Раскопките на ова место ги продолжи Wilhelm Dörpfeld, а од 1932 до 1938 г. се изведени нови и независни испитувања од страна на Универзитетот во Цинцинати, на чело со C. W. Blegen, првиот автор на четиритомната бриљантна студија за Троја и автор на прикажуванава глава под истиот наслов.

Бидејќи на местото од раскопките не беа најдени писмени документи, прашањето за идентификација на името Троја порано било предмет на долги дискусии, но според Блеген тоа не е тешко за разрешување. Ако воопшто некогаш имало Троја во пределите на кои укажуваат Хомеровите поеми и грчката традиција, таа можела да биде построена само на местото Хисарлик.

Во збиена форма авторот овде прегледно ги излага досегашните откритија во врска со силната крепост која на своите поседници во бронзената епоха им осигурувала контрола над Дарданелите. Меѓу урнатините на брегот во длабина од околу 50, а негде и повеќе стопи, Шлиман и Дерпфелд распознаа 9 слоеви, остатоци од 9 различни периоди и ги нумерираа од I—IX, почнувајќи одоздола на горе. Во секој од главните слоеви се распознаваат уште по неколку појаси кои во повеќе случаи претставуваат одделни фази. Блеген наоѓа вкупно 46 вакви наслојки; првите 30 ги сочинуваат слоевите од I—V кои се од времето на раната бронзена епоха. Троја VI е од средната и почетокот на доцната бронзена епоха, а Троја VIIa и b — од крајот на егејската бронзена епоха. Троја VIII, која е грчка колонија од архајската епоха, и Троја IX— од хеленистичко и римско време, не можеа да бидат предмет на оваа глава.

По краткиот увод авторот дава концизен историски преглед на одделните населби врз основа на археолошките наоди. Троја I е од времето кога бронзата туку што почнала да се обработува. Таа била мала, но добро утврдена крепост која сè повеќе се ширела. Од споредбата на најдените предмети со наодите од помали места во Троада и Галиполи, заклучува дека културата карактеристична за Троја I е тесно поврзана со населбите во Терми и Митилена, како и во Полиохни на Лемнос.

Во Троја II Дерпфелд различил 3 слоја, а Блеген 7 фази. Големата количина златни предмети и украси, садови од злато, бакар и бронза, бронзено оружје и др. за Шлимана беше доказ дека втората населба достигнала највисок степен на напредок и богатство и сметал дека е тоа Хомеровата Троја. Во уметноста навистина се забележува поголем напредок отколку кај предметите од Троја I, но имајќи ги предвид сите наоди, Блеген ја датира Троја II околу првата четврт од III милениум.

Троја III зазема повеќе простор од претходната; откриен е план на град со тесни улици и мали згради од камен. Нови се грубите фигури на животни од теракотата; има врски со централна Анатолија и Киликија, но доказите се недоволни за попрецизно синхронизирање. Троја. IV (3—5 слоја во длабина од 9 стопи), како и Троја V (5 стопи длабок слој) исто така не можат точно да се датираат.

Шестата населба се одликува со иновации во сите области на човечката култура. Иако има остатоци од поранешно време, сепак јасно се забележува еден прекин со минатото што означува смена на населението. Од каде дошле новите мајстори не се знае, но веројатно тие се дел од движењето кое во истото време ја изменило положбата на грчкото копно и создало средна хеладска култура (средна бронзена епоха). Прогресот на двете подрачја се развивал во различни линии. Дојдените племиња во Грција потпаднале под минојско културно влијание и ја создале микенската цивилизација. Нивните роднини што ја населиле Троада се развиле независно од надворешни влијанија. Троја VI се разликува од претходните со специфична архитектура и со гробиштата надвор од цитаделата, врз основа на што се претполага дека оваа населба била од 13. в. пр. н. е., а уништена е од земјотрес. Некои предмети (украси од злато,

сребро, електрон, бронза, камен, филдиш, коска) се веројатно импортирани од микенските центри, а други работени во Троја.

Троја VIIa претставува продолжение на културата што цутела по пропаста на Троја VI. Крепостните ѕидишта биле поправени каде што било потребно, старите улици расчистени и многубројни нови куќи изградени од материјалот на Троја VI. Речиси во секоја куќа имало склад со големи питоси наредени по 8, 10 и 20 кои биле закопани длабоко под подот. Во некои куќи се најдени по 2 пода, што значи дека населбата, веројатно, траела две генерации. Троја VIIa е уништена од пожар и насилно рушење. Тоа е всушност Хомеровата Троја која е разрушена од Грците според авторот околу 1250 г. пр. н. е.

Во Троја VIIb има два слоја. Долниот покажува тесна врска со Троја VIa, а горниот слој открива промена во културата што означува пристигање на нови луѓе.

Само еден голем специјалист што сосема добро си ја познава својата материја можел да изложи на вака ограничен простор толку многу факти. Авторот не се задоволува само со описот на археолошкиот материјал, ами изведува и важни историски заклучоци. Тие се само накратко одбележени како резултати, но имаше потреба на некои од нив да им посвети повеќе внимание. Така, на пр. тој само спомнува дека населниците на Троја VI биле сродни со Грците што ја создале микенската цивилизација, но не приведува повеќе факти од кои би се видело тоа појасно. Вистина, во литературата, спомената на крајот, читателот може да најде такви докази, но сепак проблематиката што се засега овде бара некои делови да бидат поопширно разработени и на ова место.

Пропуст е што текстот не е илустриран со цртежи нити се спомнува дека такви ќе бидат приложени во посебниот том и, што не се дадени, покрај определувањата по епохи и приближните дати на разните слоеви од Троја. Но независно од тоа, оваа глава од С. А. Н. е на висок научен ниво и заслужува секаква пофалба и препорака.

2. F. MATZ, *Minoan Civilization, Maturity and Zenith*. Vol. II, Chapters IVb & XII.

Гл. IVb го опфаќа раниот период на критските дворци (с. 2000—1700), а гл. XII — кулминацијата на минојската цивилизација (1700—1400 пр. н. е.). Во уводот којшто се однесува за двете глави авторот дава општа карактеристика на периодот на дворците и ја определува неговата хронологија врз основа на соодветен археолошки материјал, главно од Египет, укажувајќи при тоа дека по ова прашање не е постигната полна согласност на учените. Изводите ги сумира и во табеларен преглед според архитектурата и керамиката на Кнос и Фест.

Во вториот дел ги разгледува спомениците: дворците од Кнос, Фест, Малија и др. во споредба со источните дворци; при описот на светилиштата и вотивните дарови се запира и на култот; за малите фигури од теракота смета дека немаат врска со египетските, ами дека водат потекло од кикладските идоли. Потоа дава опис на најтипичните предмети од ова време, на пр. мечот од Малија покриен со златни пластинки и украсен со релјеф и кристални камења, за церемонијалната секира во вид на пантер што скака и др. Најбогат извор на податоци за овој период претставуваат сликаните вази на кои авторот се задржува поопстојно, одредувајќи ги хронолошките граници на нивниот развој и класирајќи ги според надворешниот вид, бојата и насликаните мотиви. Укажува на промената што се забележува по првото разрушување на Фест кон крајот на 19. в. пр. н. е.

Од употребата на печатите заклучува дека власта во ова време веќе била централизирана. Околу 3000 отпечатоци од печати на глина се најдени во 1955 г. под подот на подоцнежниот дворец. Се запира посебно на печатите и гемите од хиероглифскиот депозит од времето меѓу раниот и подоцнежниот период на дворците. Наоѓа дека во ова време печатите се издвојуваат од амулетите кои порано се употребувале и како печати. Најпосле дава кратки податоци

и за плочките со хиероглифско писмо, развиено на Крит под влијание на египетското.

Историски заклучоци. — Од археолошките наоди се гледа една високо развиена цивилизација, документирана уште од пред периодот на дворците. Нагласува дека честите разрушувања на дворците, кои не биле укрепени, се резултат не од непријателска рака, ами од земјотреси и следователно, тие не означуваат крај на периодите, како што сметал Еванс. Управата била строго централизирана монархија во дворците, а трите дворци на островот покажуваат дека немало политичко ривалство меѓу нив. Големiot број магацини со садови во дворецот претполага високо организирана административна служба. Првиот степен од линеарното А писмо веќе бил развиен во раниот период на дворците. Како што се гледа од најновите наоди во Фест, тоа било создадено за административни цели по углед на администрацијата во Сирија и Египет. Разгледувајќи ги материјалните остатоци од религиозниот култ констатира дека светилиштата без покрив укажуваат на големiot култов конзерватизам. Од египетски извори се дознава за трговските врски на Крит во ова време, за што бил заинтересиран Египет и што во замена внесувале Критјаните. Широки трговски врски имал Крит и со Мала Азија, од каде што добивал калај и бакар (главно од Кипар).

Во следната глава (XII) авторот особено ја потврдува мислата дека за периодот од 1700—1400 г. пр. н. е. е од извонредно големо значење контактот на Крит со грчкото копно. Тоа претставува нова ера за историјата на стариот свет. Според авторот овој контакт е направен не меѓу средниот минојски III и доцниот минојски I, како што претполагал Еванс, ами меѓу средниот минојски II и средниот минојски III (околу 1700 г.), кога започнала кулминацијата на минојската цивилизација.

Како и во претходната глава, овде прво дава податоци за спомениците, па потоа извлекува историски заклучоци. Од архитектурата на дворците, чии размери во овој период се поголеми, забележува дека аристократијата отпрвин живеела околу дворецот а после и нивните куќи биле опфатени од комплексот на кралскиот дворец. Од култните и други претстави на фреските во Кнос, Х. Тријада, Амнисос, како и од сликаните вази, гемите и печатите го реконструира животот на дворците. Од претставите на женски ликови и на мајката-божница заклучува дека минојското друштво имало матријархална база. Малите градови (Гурња) даваат докази дека имало средна класа (земјоделци, занаетчи, рибари) со скромен економски стандард. Судејќи по тоа што нивните куќи, стиснати од страните на една павирана тесна улица, биле исти по големина и ги делеле надворешните ѕидови, авторот заклучува дека меѓу ова население немало никаква социјална разлика.

Документите со линеарното В писмо пишувани на грчки во 15. в. пр. н. е. покажуваат дека Ахајците од копно то ја презеле контролата на Кнос, единственото место каде што се најдени плочки со ваков вид писмо. Високо развиените форми на администрација и економија биле преземени од новите господари. Во врска со тоа малите глинени плочки ни даваат драгоцените податоци како додаток кон археолошките споменици. Авторот најкатегорично ја одбива тезата на Палмер за подоцнешното потекло на кноските плочки со линеарно В писмо. Натписите на некои теракотни вази покажуваат дека и мастилото било употребувано за пишување. Врз основа на тоа тој претполага дека можело да има и други документи, пишувани на пропадлив материјал (папирус, палмови лисја и др.), кои не се запазени.

При изведувањето на историски заклучоци авторот е доста критичен и не оди во спекулативни размислувања далеку од познатите факти, што е за секоја пофалба. Но бидејќи тој се потпира главно на неми археолошки податоци, и самиот признава дека некои од неговите поставки се хипотетички, а некои и спорни. Врз основа, пак, на фактот што на Крит едновремено живеат и цутат неколку неукрепени дворци, тој со сигурност тврди дека меѓу нив немало ривалство. Меѓутоа, се наоѓаат реминисценции кај класичните автори (сп. Херодот I, 173) од каде што се гледа дека не било секогаш така, ами имало и борби за превласт. Иако во митска форма, соопштението на Херодот за борбата меѓу Миноса и Сарпедона околу кралската власт, сепак укажува на извесни

спорови, може би, токму меѓу Кнос и Фест. Исто така може да се забележи дека авторот не им посветил повеќе внимание на социјално-економските односи на Крит, при сè што има доволно археолошки материјал од кој можат да се извлечат податоци и за тие односи.

3. JOHN CHADWICK, *The Prehistory of the Greek Language*. Vol. II, Chapter XXXIX.

Во почетокот авторот го истакнува принципот од кој треба да се раководиме при определувањето на грчкиот јазик од предисториската епоха. Има три извори од кои можеме да добиеме податоци за грчкиот од оваа епоха: 1. од ретроградното проследување на грчките дијалекти, 2. од документите на линеарното В писмо и 3. од споредбата на грчкиот со другите сродни и.-е. јазици. Комбинацијата на сите три извори ни дозволува да направиме извесни изводи со прилична сигурност. Во повеќе случаи некој од овие извори може да издаде. Еден збор може да биде посведочен од микенскиот и класичногрчкиот, а да нема паралела во другите и.-е. јазици и обратно. Затоа, авторот заклучува дека задоволителни изводи за предисторискиот период на грчкиот јазик се невозможни без најмалку два извора.

Откако ги набележа границите на предисторискиот период (од создавањето на одделен и.-е. идиом до 1500 г.) кога се јавуваат микенските документи, одн. до 8. в. пр. н. е. од кога е јазикот претставен и со фонетско писмо, во првиот дел: *идентификација на грчкиот јазик* авторот ги набројува неговите карактеристични особености.

Општите црти што се среќаваат во сите грчки дијалекти укажуваат на нивното заедничко потекло и го одделуваат грчкиот од другите и.-е. јазици, дури и од оние што се во најблиска роднинска врска со него, како фригискиот и македонскиот. Откривањето на заедничките, наследени црти е една од најважните работи во случајот, но напомува дека при тоа треба да се имаат пред вид заемните влијанија на дијалектите и независните дијалектни иновации од поново време. Списокот на општо-грчките досега познати црти (Schwyzer, *Gr. Gr.* I, 71s.) сега навистина може да се ревидира со помошта на микенскиот грчки.

Повеќе внимание им посветува на *фонетските* особености што ги илустрира и со микенски примери. При тоа смета дека групата *kj* и во микенскиот развила *ts* > *σ* и како доказ за тоа го приведува зборот *pa-sa-ro* „probably *πασάλλω* (дуал)“. Меѓутоа, треба да се забележи дека групата *kj* во микенскиот дава исклучително *z*: cf. *ai-za* (= *αιλια*), *ka-za* (= *χακλια*), *ka-zo-e* (= *κακιοες*, Хом. *κακίων*), *su-za* (= *συκια*). Зборот *pa-sa-ro* не е среќно избран овде, зашто тој може сосема добро да се објасни поинаку, како *ψαλώ* „гривни“, „огрлици“ (cf. Palmer, *Mycenaean and Minoans*, ст. 153). или „*boucles*“ (cf. Taillardat, *Revue des études grecques* 73, 1960, стр. 5—8).

Меѓу *морфолошките* заеднички црти одбележува дека во предисторискиот период веќе започнал синкретизмот којшто ги редуцирал падежите од 8 на 5. Микенскиот, вистина, можел уште да ја пази во извесна употреба аблативската форма, но таа веројатно веќе била смешана со инструменталот. Аблативската падежна функција се искажува овде со инструменталска форма (сп. на пр. *-ri* = *φ* во плуралот од консонатските и а-основи). Исто така и дативот започнал, особено во плуралот, да се меша со локативот.

Во *речничкиот* укажува на одделни зборови што се документирани од микенскиот и класично-грчкиот, но немаат паралели во другите и.-е. јазици, како: *ἄρτος* (мик. *a-to-ro-ḡo* = *ἄρτοκόπος*), *βασιλεύς* (мик. *qa-si-re-u*), *κῆρυξ* (мик. *ka-ru-ke*), *ξύον* (мик. *ku-su*), негацијата *οὐ* (мик. *o-u*) и др.; образувања со специфичниот суфикс *-eus* и зборови од и.-е. потекло со изменета форма или значење, на пр. *ἵππος* (мик. *i-ḡo*), *θύμός* и др.

Наместо старата *класификација на грчкиите дијалекти* на дорски, јонски и еолски, одн. ахајски, Ч. ја претпочита поделбата на две главни групи: западни (дорски) и источни (јонски и еолски) кон кои е приклучен и аркадо-кипарскиот

и памфилискиот, претставник на стариот ахајски (cf. Greece and Rome III, 1956, стр. 40).

Во одделот *историски реконструкции* ја третира теоријата за доселувањето на Грците во три sukcesivни бранови: Јонци, Ахајци и Дорци. На овој предмет му посветува најмногу простор. Доскоро беше општо примено дека Грците започнале да ја населуваат денешна Грција во 19. в. пр. н. е. Но врз основа на археолошки докази денеска може да се помести датата за два века поназад. Околу 2100 г. (во крајот од раниот хеладски период) нов народ со нова техника и обичаи ги разрушил главните населени места во Арголида. Со оваа дата се сврзува доселувањето на Јонците (според теоријата за трите бранови). Во доцниот хеладски период (16. в.) се населиле Ахајците, а во 12. в. — Дорците.

Според Ч. оваа теорија не е наполно задоволителна, зашто претполага дека грчкиот јазик бил оформен надвор од Грција. Ако е така, тогаш би требало да се очекува да се сретнат траги од грчкиот и на други места како од галскиот и готскиот. Од начинот како се примени некои странски зборови во грчките дијалекти (ат. *κωπάριττος* место *κωπάρισσος*) и од зборови што означуваат медитерански растенија и животни се гледа дека тие се позајмени по доаѓањето на грчките племиња во овие краишта. Нема докази дека грчкиот бил оформен како одделен јазик пред тоа. Развојот на грчките дијалекти започнал, според него, по 2100 г. во јужниот дел на Балканскиот Полуостров, каде што се појавил грчкиот јазик како резултат од фузијата на еден и-е. идиом со јазикот на староседелците. Сосема оправдани се неговите забелешки дека освојувачите кои често биле во помал број не ги измествале наполно поранешните жители; овие останувале или како потчинета класа или постепено биле асимилирани од новите господари. Во двата случаја јазикот на потчинетото население влијаел на јазикот од нивните господари, така што доаѓало поскоро до фузија на јазиките отколку до изместување на едниот од нив.

Тешко е да се определи со полна сигурност природата на грчкиот јазик од предисторискиот период. Оскудни се податоците за јазиците што укажале влијание при неговото оформување. Човек е принуден да се движи овде по еден терен на разни претпоставки. Сепак тезата на Чадуик за појавата на грчкиот јазик и образувањето на грчките дијалекти претставува просто и приемливо решение на проблемот. Краткиот преглед на општогрчките особености и дијалектните разлики, од друга страна, може да послужи како убаво помагало за студентите по класична филологија.

П. Хр. Илиевски, Скопје.

LOUIS DEROU, *Initiation à l'épigraphie mycénienne*. Rome, Éditions de l'Ateneo, 1962, pp. 133, 8°.

При составувањето на оваа интересна книга авторот немал некои поголеми претензии. Целта негова била накратко да ги изложи елементите на микенската епиграфија и да ги упати оние што се интересираат за оваа научна дисциплина, а чии познанија се недоволни, да можат да се ориентираат во бројните научни публикации што третираат проблеми од оваа област. Уште веднаш треба да се одбележи дека авторот успеал во остварувањето на својата замисла. Книгава навистина претставува погодна почетница за разбирање на натписите на плочките пишувани со линеарното В писмо, а може да биде и патоказ на оние што намераваат да продолжат со микенолошките студии бидејќи укажува на капиталната литература од оваа област.

Материјалот што се обработува во оваа книга распореден е во 12 глави чиј обем е различен во зависност од проблемот што го третираат. Во првата глава авторот најнапред не запознава со натписите пишувани со хиероглифското и линеарното А писмо. Дава краток опис на плочките со ваки писма, на материјата од која тие се направени, го одбележува традиционалното датирање и дава преглед на изданијата на текстови од овие натписи. Веднаш потоа се дадени